

УДК 159.923.2

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
01033 Київ, вул. Паньківська, 2; тел. (044) 2883320

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор
Інституту психології
імені Г.С. Костюка
НАПН України
акад. Максименко С.Д.

З В І Т

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
«РОЗУМІННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ ЯК
ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ»
(заключний)

Керівник НДР

зав. лабораторії когнітивної психології
доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України

Чепелева Н.В.

Київ – 2012

Результати цієї роботи розглянуто Вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, протокол № 12 від 24.12.2012

СПИСОК АВТОРІВ:

Керівник НДР
зав. лабораторії
когнітивної психології
дійсний член НАПН України
доктор психологічних наук,
професор

Н.В. Чепелева,
(вступ, висновки,
розділ 1.1.;
1.2.; 1.3.;1.5.1.),

Головний науковий
співробітник
член-кор. НАПН України,
докт. психол. наук,
професор

Смульсон М.Л.,
(розділ 3.2.;3.5.)

Провідний науковий
співробітник,
канд. філол. наук

Зарецька О.О.,
(розділ 2.3.;3.4.)

Провідний науковий
співробітник,
канд. філос. наук

Лебединська І.В.
(розділ 1.4.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

Шиловська О.М.
(розділ 2.2.;3.3.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

Андрієвська В.В.
(розділ 2.5.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

Гуцол С.Ю.
(розділ 1.5.3.;3.1.)

Старший науковий
співробітник
канд. психол. наук

Зазимко О.В.
(розділ 2.2.)

Науковий
співробітник

Березко І.В.
(розділ 1.5.2.;3.2.)

Науковий
співробітник

Яковенко Л.П.
(розділ 1.5.1.)

Науковий
співробітник

Гудінова І.Л.
(розділ 1.5.4.)

Молодший
науковий
співробітник

Розділенко І.Є.
(реферат)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 38 с.

Об'єкт дослідження – процес розуміння та інтерпретації особистого досвіду.

Предмет дослідження – розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник особистісного зростання людей різних вікових та соціальних груп.

Мета дослідження – з'ясувати психологічні закономірності розуміння та інтерпретації життєвого досвіду у контексті психологічної герменевтики та визначити їх вплив на розвиток особистості.

Методи дослідження – аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних і експериментальних даних, експеримент, методи наративної психології, анкетування, інтерв'ю, психосемантичні методи, структурно-смысловий аналіз тексту, методи психологічної корекції, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження.

Висвітлено результати дослідження особистісного функціонування й розвитку у контексті постнекласичного методологічного підходу. Визначено характеристики зрілої особистості, що осмислила себе, власний життєвий досвід та створила на цій основі свій особистісний проект і здатна розвиватися у напрямі реалізації цього проекту. Показано вплив процесів розуміння та інтерпретації життєвого досвіду на особистісне зростання людей різного віку та різних соціальних груп. Схарактеризовано наративні практики особистісного зростання залежно від вікових та гендерних чинників

Результати НДР упроваджено у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, Національному технічному університеті України «КПІ», Київському національному торговельно-економічному університеті, Загальноосвітній середній школі № 312 м. Києва, Службі безпеки України, Інституті вищої кваліфікації Київського національного торговельно-економічного університету, Броварській міській раді Київської області.

За результатами дослідження НДР підготовлено рукопис колективної монографії «Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості» обсягом 16,0 др.арк., опубліковано 143 роботи, серед яких 2 монографії, 2 збірника наукових праць, 1 навчальний посібник, 4 навчальні програми, 96 статей.

Розвиток здатності людини до самопроекування у дискурсивному соціокультурному та особистому просторах, яке здійснюється шляхом смислової творчої активності й призводить до створення власного життєвого проекту особистості.

ГЕРМЕНЕВТИКА, ПОСТНЕКЛАСИЧНА ПСИХОЛОГІЯ, ДОСВІД, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, НАРАТИВ, РОЗУМІННЯ, РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ.

Умови одержання звіту: За договором, 01171. Київ – 171, вул. Горького 180 УкрІНТЕІ.

ЗМІСТ

I. Вступ.....	6
II. Основна частина.....	9
Розділ 1. Методологічні засади дослідження особистості у контексті психологічної герменевтики.....	9
1.1. Тлумачення особистості у контексті постнекласичної психології.....	9
1.2. Вплив інтерпретаційних процесів на особистісне функціонування та розвиток особистості.....	12
1.3. Наративне конструювання ідентичності особистості.....	15
1.4. Життєвий досвід особистості: шляхи смислоутворення.....	17
1.5. Дискурсивні засоби відображення життєвого досвіду.....	19
1.5.1. Наратив як засіб організації та впорядкування особистого досвіду.....	19
1.5.2. Футурологічний наратив як засіб реінтерпретації життєвого досвіду.....	22
1.5.3. Фіксація життєвого досвіду у міфологічному дискурсі.....	24
1.5.4. Психологічні особливості відображення життєвого досвіду в Інтернет-щоденниках.....	26
 Розділ 2. Вплив процесів розуміння та інтерпретації особистого досвіду на особистісне зростання людей різних вікових та соціальних груп.....	 27
2.1. Розуміння та інтерпретації особистого досвіду як чинник розвитку особистості дітей молодшого шкільного та підліткового віку...	27
2.2. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості в юності.....	28
2.3. Життєві контексти особистісного зростання дорослих.....	30
2.4. Трансформація ментальної моделі як чинник розвитку особистості похилого віку.....	31
2.5. Усвідомлення та інтерпретації педагогами свого досвіду як чинник розвитку їх професійної самосвідомості.....	32
 Розділ 3. Наративні практики особистісного зростання.....	 34
3.1. Особливості сприйняття політичних міфо-сюжетів студентською молоддю.....	34
3.2. Особливості футурологічного наративу у жінок, що мають досвід онкологічного захворювання.....	35
3.3. Особистісний розвиток молодших школярів та підлітків засобами наративної психології.....	35
3.4. Наративні практики особистісного зростання дорослих.....	36
3.5. Наративні практики особистісного зростання у старості.....	36
III. Висновки.....	37

I. ВСТУП

Актуальність проведення науково-дослідної роботи із зазначеної теми визначалася такими міркуваннями:

Процеси розуміння та інтерпретації відіграють велику роль у житті людини, сприяючи не лише засвоєнню інформації про навколишнє шляхом організованої та стихійної форм передачі знань, а й спонукаючи особистість розмірковувати про сенс власного життя, своє місце і призначення в ньому, узагальнюючи, організовуючи та впорядковуючи власний досвід. Причому ці процеси відбувається на усіх етапах життя особистості – підпорядковуючись на більш ранніх етапах онтогенезу керівній ролі дорослого, потім, по мірі дорослішання та збагачення власного досвіду, трансформуючись в індивідуальну історію життя, в якій і закарбовується досвід особистості. Організація досвіду, його трансформація у власну автобіографічну історію здійснюється через процеси розуміння та інтерпретації тих чи інших життєвих та соціальних подій, артефактів культури, їх інтеграції та включення у смислові структури свідомості людини. Це, у свою чергу, сприяє ефективнішому засвоєнню людиною соціального та культурного досвіду, а отже й розвитку особистості, її інтеграції у суспільство.

Дослідження проблематики розуміння має досить давню традицію у психологічній науці. Однак нез'ясованими залишилося багато питань, які насамперед стосуються особистісного аспекту розуміння, значимість якого все більше усвідомлюються дослідниками, зокрема, потребують подальшої розробки проблеми розуміння та інтерпретації особистістю власного досвіду та навколишньої дійсності, їх вплив на особистісне зростання людини. Розв'язання людиною тих чи інших життєвих завдань, темп та глибина ефектів навчання великою мірою залежить від особливостей організації, будови та характеру розвитку індивідуального досвіду людини з одного боку, а також від її здатності до розуміння себе, інших людей та навколишнього світу – з іншого.

Дослідження із спорідненої проблематики проводяться у рамках досить нового для психологічної науки підходу, який отримав назву “постнекласичного”. Сюди відносяться такі напрями досліджень, як соціальний конструктивізм (К. Герген, П. Бергер, Т. Лукман та ін.), нарративна психологія (Дж. Брунер, Т.Р. Сербін, В. Барр, М. Уайт, Й. Брокмейер, Р. Хараре, М.Л. Крослі) і нарративна практика (Дж. Фрідман, К. Людвіг, К. Жорняк, К. Калмикова, Е. Мергенталер), дискурсивна психологія (Р. Харре, Дж. Поттер, Д. Едвардс, Дж. Шоттер та ін.). Більшість з цих досліджень пов'язані з так званим нарративним поворотом у соціальних та гуманітарних науках. Він дозволив розширити предмет дослідження особистості з огляду на те, що когнітивні та інтерпретаційні процеси, результати яких знаходять своє відображення у нарративних (оповідальних) текстах, складають ядро особистості та її індивідуального досвіду. Нарративний аналіз, в свою чергу, привернув увагу до активних

міжособистісних та внутрішньособистісних процесів, за допомогою яких людина осмислює історію власного життя.

Об'єкт дослідження – процес розуміння та інтерпретації особистого досвіду.

Предмет дослідження – розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник особистісного зростання людей різних вікових та соціальних груп.

Мета дослідження – з'ясувати психологічні закономірності розуміння та інтерпретації життєвого досвіду у контексті психологічної герменевтики та визначити їх вплив на розвиток особистості.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретико методологічний аналіз проблеми особистості у контексті психологічної герменевтики.

2. Дослідити вплив інтерпретаційних процесів на особистісне функціонування та розвиток особистості.

3. Визначити провідні характеристики досвіду людини, які впливають на її особистісне зростання.

4. Визначити психологічні засоби фіксації життєвого досвіду та їх значимість для особистісного зростання.

5. Визначити психологічні особливості відображення життєвого досвіду у формі писемного тексту (автобіографії, щоденники, автонаративи тощо).

6. З'ясувати особливості впливу процесів розуміння та інтерпретації життєвого досвіду на формування життєвих планів особистості та її уявлень про власне майбутнє.

7. З'ясувати специфіку гендерних практик інтерпретації життєвого досвіду та визначити їх вплив на розвиток особистості.

8. Охарактеризувати життєві контексти особистісного зростання дорослих.

9. З'ясувати особливості ментальної моделі світу як форми фіксації життєвого досвіду в старості, розробити методи впливу на рефлексивно-смыслові та реінтерпретаційні перетворення ментальної моделі.

10. З'ясувати вплив усвідомлення та інтерпретації педагогами свого досвіду на розвиток їх професійної самосвідомості.

11. Дослідити вплив індивідуально-психологічних якостей особистості на процеси розуміння та інтерпретації особистого досвіду особами молодшого шкільного, підліткового та юнацького віку.

Методи дослідження: В дослідженні застосовувалися загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження. Основними теоретичними методами були: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних і експериментальних даних. На етапі емпіричного дослідження використовувалися констатуючий та формуючий експерименти, методи наративної

психології, анкетування, інтерв'ю, психосемантичні методи, структурно-смысловий аналіз тексту, психологічний тренінг, методи психологічної корекції, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

Обґрунтовано доцільність розгляду процесів розуміння та інтерпретації соціокультурного та особистого досвіду у рамках постнекласичного методологічного підходу, який тлумачить особистість як культурний об'єкт, що формується завдяки процесам самотворення та самодетермінації. Схарактеризовано основні напрями некласичної трансформації психології, а також особливості засвоєння соціокультурного досвіду через взаємодію із текстами культури.

З'ясовано специфіку розуміння особистості у межах постнекласичного методологічного підходу, що передбачає розгляд її у соціально-історичному та культурному контекстах, а також тлумачення як автора власного життя, активного самодетермінованого суб'єкта, здатного ефективно взаємодіяти з соціумом та культурою.

Схарактеризовано наративний принцип як один із провідних методологічних принципів постнекласичної психології, згідно якого наратив відіграє провідну роль у процесах осмислення та фіксації особистого досвіду та є одним з основних соціокультурних засобів конструювання внутрішнього смислового простору особистості.

Встановлено, що провідним чинником особистісного зростання у межах постнекласичного методологічного підходу є вираження авторської позиції людини щодо себе та власного життя, яке здійснюється через смислотворчу активність, котру можна тлумачити як дію за власним планом, проектом, пов'язаним з інтерпретацією попереднього життєвого досвіду, що здійснюється шляхом занурення у соціокультурний дискурсивний простір та створення внутрішнього смислового простору людини. Така активність є могутнім чинником саморозвитку, самопроектування та самотворення особистості.

З'ясовано особливості впливу процесів розуміння та інтерпретації життєвого досвіду на особистісне зростання студентської і працюючої молоді, учнів молодшого шкільного віку, педагогів, дорослих та людей похилого віку. Виявлено особливості фіксації життєвого досвіду у текстах-наративах.

Практичне значення дослідження:

Розроблено та апробовано наративні технології особистісного зростання залежно від особливостей розуміння та інтерпретації людьми різних вікових та соціальних груп їх життєвого досвіду, що сприятиме оптимізації надання психологічної допомоги населенню та підвищенню рівня психологічної компетентності майбутніх фахівців у галузі психології.

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА

1. Методологічні засади дослідження особистості у контексті психологічної герменевтики

1.1. Тлумачення особистості у контексті постнекласичної психології

Однією із найважливіших характеристик сучасного стану гуманітарного знання є перехід його на постнекласичний етап розвитку. Це стосується й психології, зокрема, такого її напрямку, як психологічна герменевтика, що вивчає процеси розуміння та інтерпретації соціокультурного та життєвого досвіду людини, а також їх вплив на розвиток особистості. У зв'язку з цим потребує докладнішого аналізу проблема особистості з урахуванням зміни методологічних орієнтирів та недостатнім дослідженням вказаної проблематики у контексті психологічної герменевтики.

Психологія, як й інші науки, еволюціонувала від класичної парадигми до некласичної, а потім – по постнекласичної. Постнекласичне розуміння світу і людини у ньому характеризується зростанням рефлексії дослідників над ціннісними та смисловими контекстами людського буття. На цьому етапі розвитку науки вирішального значення набувають ті культурні та ціннісно-смислові контексти, з якими людина співвідносить реальність, яку вона пізнає. Інакше кажучи, поряд з природничонауковими методами пізнання все більшого значення набувають соціогуманітарні.

Постнекласична психологія спирається на методологію соціального конструктивізму, головне припущення якого полягає у тому, що переконання, цінності, звичаї, закони, розподіл праці та інше, що створює наші соціальні реальності, конструюється представниками культури в процесі їх взаємодії. Іншими словами, спільноти конструюють ті інтерпретаційні рамки, якими засвоюємо в процесі соціалізації і які накладаємо на реальність, намагаючись збагнути її. Другим методологічним джерелом постнекласичної психології є гуманітарна парадигма, яка тлумачить особистість не як природний, а культурний об'єкт, як твір. При цьому людина розглядається як вкорінена у світі культури, з яким вона взаємодіє і з допомогою якого вона себе створює. Ключовим для постнекласичної психології є також розгляд особистості як творця власного життя, активного самодетермінованого суб'єкта.

Таким чином, постнекласична психологія наполягає на неможливості вивчення людини ізольовано від контекстів її життєдіяльності, вважаючи найактуальнішими проблемами сучасної психології життєвий шлях, стиль життя, життєві стратегії, цілі та сенс життя особистості. При цьому вказані феномени вивчаються не ізольовано, а у відповідності до соціальних та культурних контекстів, у яких функціонує та розвивається особистість.

Перехід сучасної науки на постнекласичну стадію розвитку призвів до того, що виникла загальнонаукова метамова, міждисциплінарний дискурс; став неактуальним вибір єдино вірного та незмінного методологічного орієнтиру. Більш того, постнекласичний підхід, що постулює конвенціональний

характер сучасного наукового знання, передбачає й зміну погляду на його характер, вважаючи, що воно має бути діалогічним за своєю природою. Це вимагає зміни дослідницької методології: від інтроспективної (методологія першої особи, що базується на самоаналізі) через екстроспективну (методологія третьої особи, що засновується на відстороненому, опосередкованому спостереженні) до діалогічної (методології другої особи) (В.О Янчук).

Соціокультурний світ можна, таким чином, розглядами як дискурсивний простір, що складається із окремих дискурсивних областей, які є основою для формування основних наративів культури, які потім, по мірі розвитку особистості, трансформуються в особисті наративні тексти. До таких дискурсивних областей, в яких формуються базові культурні наративи та сценарії, належать, насамперед, література, ЗМІ, сім'я з її історіями та міфами, вікові, професійні та інші соціальні групи.

Тексти, що створюються у дискурсивному просторі культури, не просто дозволяють закарбувати у соціальній пам'яті найбільш значимі з точки зору культури події, а й дають змогу ранжувати їх за ступенем важливості, наділяти їх оцінювальними характеристиками, а також забезпечувати їхню трансляцію кожній окремій особистості – члену даної культури. Як наслідок, ті чи інші значимі культурні події починають сприйматися і як частина зовнішнього середовища, і як невід'ємна складова власне людського світу. При цьому дискурсивний простір, з одного боку, є умовою стабільності культури, оскільки створювані у ньому тексти є носіями культурної традиції. З іншого боку, створюються умови для виникнення нових культурних сенсів і, відповідно, породження нових культурних повідомлень.

До основних типів текстів культури можна віднести символічні, метафоричні та теоретичні (концептуальні) тексти. Усі вони можуть бути представлені в оповідній (наративній) або описовій формах. Якщо мова йде про перші два типи текстів, то наративна форма, на нашу думку, є більш розповсюдженою, враховуючи ту роль, яку відіграє наратив у культурному семіотичному просторі. Що стосується теоретичних текстів, які містять основні концепти культури, то тут може використовуватися як наративна форма (особливо це стосується історичних текстів), так й форма, яку умовно можна назвати ненаративною.

Таким чином, найбільш прийнятною формою трансляції норм, цінностей, сенсів культури є текстова форма, яка дозволяє не лише чітко означувати ці правила, норми, цінності та сенси, а й пов'язувати їх з особистим досвідом людини, конкретними життєвими ситуаціями, в цілому з її життєвим контекстом. Причому найрозповсюдженішими видами текстів, що транслюють соціокультурний досвід, особливо на ранніх стадіях соціалізації, є наративи, котрі й дозволяють пов'язувати трансльовані культурою повідомлення з реальним життєвим контекстом суб'єктів культури.

У зв'язку з викладеним вище невід'ємною складовою постнекласичного підходу є наративний підхід, який позиціонує людину як активного оповідача історій, головного героя її життєвого світу, що створюється із інтерпретацій та сенсів, де кожний переказ історії становить нове її прочитання, де

люди у співтворчості з іншими переписують історії власного життя та приймають відповідальність за них (В.В. Знаков).

На основі викладених вище методологічних положень нами була визначена специфіка розуміння особистості у рамках постнекласичного герменевтичного підходу, яка складається з таких характеристик:

- Контекстуальність, чуттєвість до соціокультурних впливів, зануреність у соціокультурний контекст. Ця характеристика співвідноситься з такою ознакою досвіду, як діалогічність. Вона формується у результаті виходу за межі індивідуального безпосереднього досвіду, що, у свою чергу, дозволяє розширити межі досвіду та збагатити його новими сенсами. Якщо звернутися до функцій наративу, виділених нами раніше, то можна сказати, що ця характеристика особистості забезпечується смислопороджувальною та інтерпретативною функціями і формується в результаті не лише інтерпретації, а й розуміння досвіду, синтезу нових сенсів, що здійснюється в результаті діалогу як внутрішнього, так й діалогу з іншими людьми, а також творами культури. В тексті наративу ця характеристика особистості представлена у вигляді соціокультурного контексту, «слідів» цитувань, культурних ремінісценцій, наявності дійових осіб, що взаємодіють між собою, різних смислових позицій та їх зіставленням в оповіді.

- Відкритість світу, довіра до нього, яка є результатом осмислення минулого досвіду та його спрямованості на майбутнє. Основною функцією наративу, що забезпечує дану характеристику особистості, є розвивальна, яка базується на результатах усвідомлення, осмислення особистістю власного життєвого та соціокультурного досвіду. Це, у свою чергу, дозволяє особистості конструювати себе, власну ідентичність, а також створювати життєві плани, програми, бачити життєві перспективи та діяти відповідно до них. Визначити цю характеристику досвіду можна за наявністю у тексті автонаративу таких ознак, як незавершеність, відкритість, наявність в його змісті майбутніх цілей, очікувань, домагань та перспектив.

- Гнучкість, динамічність ментальної моделі світу, здатність її відгукватися на зовнішні впливи й перебудовуватися відповідно до змін соціокультурного контексту. Співвідноситься з такими ознаками досвіду, як відкритість, контекстуальність та діалогічність. Ця характеристика особливо важлива у зв'язку з тим, що для сучасного суспільства все більш вираженою є тенденція до заміни соціальних та культурних норм певними соціальними практиками. Це, у свою чергу, означає, що культурні та соціальні метанаративи все більше заміщуються наративними практиками, тобто у сучасному соціокультурному просторі метарозповіді (метанаративи) поступаються місцем оповідуванню (розказуванню) як наративному процесу. Тому ми маємо розвивати в особистості наративну компетентність, тобто здатність здійснювати ці наративні практики.

- Усвідомлення унікальності, своєрідності власного життя, розгляду його як неповторної особистої історії, вписаної при цьому у соціокультурний та історичний контексти. Співвідноситься з такою ознакою досвіду, як самоцінність і формується завдяки оцінювальній функції наративу, яка дозволяє

узгоджувати цінності особистості, соціуму та культури та трансформувати їх у власні ціннісні орієнтації, формуючи тим самим відчуття самоцінності власної особистості. Виражається наявністю у тексті автонаративу оцінювальних характеристик, а також у його цілісності та несуперечливості.

- Відносна незалежність від зовнішніх впливів при збереженні поваги до чужих життєвих історій та усвідомленні свого включення у соціокультурний контекст. Співвідноситься з такою ознакою досвіду, як самототожність, що створюється завдяки конституювальній функції наративу, Остання дозволяє усвідомити себе, свій досвід, вибудувати власну Я-концепцію, базуючись на культурних, сімейних та особистих історіях, а також діяти відповідно до цих уявлень. Зовні виражається у явно вираженому авторстві (авторській позиції) тексту автонаративу.

- Вміння вибудовувати історію власного життя як неповторний відкритий особистісний твір. Ця характеристика співвідноситься з такою ознакою досвіду, як несуперечливість і створюється завдяки захисній функції наративу. Ця функція дозволяє людині мов би відсторонитися від негативних переживань, перевести спогади про травмуючі події у зовнішню історію, тим самим трансформуючи її у більш продуктивну історію, узгоджуючи таким чином травматичні та нетравматичні фрагменти досвіду, роблячи його несуперечливим. Якщо ж людина постійно «переживує» одні й ті ж теми, використовуючи тільки ті інтерпретаційні схеми, що дозволяють створити область релевантності, яка виключає травмуючі фрагменти досвіду, то досвід зовні може виглядати як несуперечливий, однак, при цьому бути стагнуючим, таким, що перешкоджає особистісному зростанню людини. В тексті автонаративу знаходить своє відображення у таких його характеристиках, як зв'язність та цілісність.

Вказані характеристики можуть бути покладені в основу розробки програм розвитку особистості, зокрема, формування її наративної компетентності як здатності до розуміння та інтерпретації особистого досвіду та наративної ідентичності як здатності створювати «я-тексти» особистості.

1.2. Вплив інтерпретаційних процесів на особистісне функціонування та розвиток особистості

Інтерпретація особистого та соціокультурного досвіду, розуміння реальності та себе у цій реальності є однією з найважливіших умов особистісного розвитку. Пов'язано це з тим, що в особистісному тексті, насамперед наративі, відображено та об'єктивовано смислові структури особистості, а останнім часом все більше дослідників приходять до розуміння особистості як психологічної категорії в її смисловій інтерпретації. Тобто під специфічним змістом особистості розуміється її смисловий вимір, її внутрішній світ, що має смислову природу. Саме смислові структури забезпечують орієнтацію особистості у сфері її існування у соціокультурному середовищі. Таким чином, сенси виступають як механізми смислової регуляції життєдіяльності людини, як засіб її зв'язків з навколишнім. При цьому у якості провідної

сміслоутворювальної технології виступає діалог, як внутрішній, так й діалог з оточуючим світом, з культурою.

Провідним засобом становлення сучасної особистості є створення умов для розвитку в особистості відповідального, авторського ставлення як до оточуючого, так й, насамперед, до себе та власного життя. Це передбачає розвиток здатності до розуміння та інтерпретації власного життєвого досвіду, вибудовування власної життєвої історії як неповторного особистісного твору. Сюди входить й участь особистості у підтримці та укріпленні власної цілісності, пошук системоутворювальної основи власного існування, яке здійснюється завдяки продумуванню власного життя, його смислу та призначення, постійному відтворенню себе та втіленню цього процесу в автонаративі. Велике значення має і прагнення створити сценарій власного життя, проект Я та постійно втілювати його у життєвих практиках, створюючи таким чином власну неповторну особистісну історію, і, як наслідок, власну ідентичність. Іншими словами, процес створення особистої історії, автобіографії має стати процесом створення власного життя.

Причому важливу роль тут відіграють освоєні особистістю способи семіотичного опосередкування та регуляції життєдіяльності, які здійснюються через дискурсивні практики, які саме й дозволяють інтерпретувати, осмислювати, концептуалізувати події, що відбуваються, вибудовуючи за допомогою цих процесів власну психічну реальність, створюючи власний життєвий проект.

Велику роль у цьому процесі відіграють тексти культури, які особистість засвоює у процесі соціалізації. У процесі засвоєння цих текстів, насамперед нарративів, відбувається «вращення» особистості у нарративну структуру, оскільки нарратив є вираженням перетину індивідуального та соціального полюсів людського життя, дозволяючи на основі осмислення соціокультурного досвіду, співвіднесення його з досвідом особистим вибудовувати власну біографію, власну долю. Нарративні шаблони структурування життєвого досвіду стають життєвими шаблонами, згідно яких структуруються не лише оповіді, але й вчинки людей.

Таким чином, особистість можна тлумачити як автора, оповідача та дослідника власного життя, суб'єкта, що намагається віднайти у ньому сенс та порядок. Однією з провідних функцій створення та трансформації особистих історій є підтримка та розвиток ідентичності людини, розвиток уявлень про власне Я, а також здатність ефективнішого розуміння інших людей та продуктивної взаємодії з ними. Причому таке конструювання ідентичності особистості відбувається на основі культурних моделей – прочитаних текстів, оповідей інших людей, образів, поданих у засобах масової інформації тощо.

Процес нарративізації сприяє створенню смислового простору особистості, який можна визначити як складне інтегроване психологічне утворення, що є результатом розвитку особистості як активного творця власного життя, по суті, його автора. Цей смисловий простір забезпечує цілісність, автонормність та сталість особистості, сприяє збереженню її ідентичності, а та-

кож створює умови для самопрезентації особистості, її захисту від маніпулятивних та будь-яких інших негативних впливів.

Можна виділити основні характеристики смислового простору особистості, які є результатом розуміння та інтерпретації життєвого досвіду.

Для смислового простору особистості, що є результатом розуміння та інтерпретації життєвого досвіду, характерним є його подієва насиченість, що визначається кількістю подій, інтегрованих, осмислених людиною та відображених в її особистій історії. Маються на увазі події, що стали віхами на життєвому шляху людини, визначили її подальший життєвий шлях.

Смисловий простір розвиненої особистості характеризується також структурованістю та узгодженістю, які визначаються смисловою узгодженістю особистих наративів, що вибудовуються у цілісний особистісний твір, особисту історію. Структурованість пов'язана насамперед із встановленням зв'язків між подіями та їх категоризацією за ступенем значимості для людини, що знаходить своє відображення у тексті автонаративу. Неструктурованість проявляється у поєднанні подій різного ступеня значимості або ж взагалі у неструктурованості особистих оповідей.

Близькою до структурованості є й цілісність смислового особистісного простору. Вона визначається спадкоємністю вражень минулого, теперішнього та майбутнього, при якому теперішнє розглядається як природний перехід від минулих подій до майбутніх. При такому сприйманні свого життєвого шляху людина бачить у своїх сьогodнішніх вчинках наслідки минулого досвіду та вплив майбутніх цілей].

З цілісністю смислового простору особистості тісно пов'язана така його характеристика, як широта часової перспективи та ретроспективи. Остання визначається тим, наскільки минулі події впливають на сьогodнішню поведінку людини, тобто наскільки вона усвідомлює минулий досвід та трансформує його у наративних текст. Перспектива визначається тим, наскільки плани, очікування, цілі впливають на реальну поведінку у теперішньому та на її актуальний автонаратив.

Таким чином, у смисловому просторі суб'єкта починає зароджуватися «Я-потенційне», якого ще немає, але яке вже можливе за умови «розототоження» з самим собою, віднайдення нових смислових контекстів, створення персональних смислів, ідеальних особистісних проектів та життєвих стратегій, що відкриває шляхи для формування нових самоідентифікацій, а отже й нові перспективи розвитку.

Суттєвою характеристикою смислового простору особистості є його відкритість. Вона проявляється у відкритості людини до інформаційного потоку, здатності особистості засвоювати та інтегрувати основні сенси соціуму та культури. При цьому важливим є й відсутність захисних форм інтерпретації зовнішніх впливів, що призводить до стагнації особистісного розвитку людини.

Однією з ключових характеристик розвиненої особистості є здатність активно управляти власним смисловим простором. Йдеться про здатність переосмислювати, переструктурувати свій життєвий досвід згідно мінливих

життєвих обставин, а також відповідно до особистого наративу, життєвих планів, завдань та перспектив особистості.

На основі викладеного вище можна виділити основні шляхи особистісного розвитку з точки зору постнекласичної психології та психологічної герменевтики як невід'ємної її складової:

- Інтерпретація та реінтерпретація особистого і соціокультурного досвіду.
- Побудова власної символіки, яка дозволяє створити особистісний концепт, міф, проект тощо.
- Створення власної життєвої історії на основі побудови життєвих нарративів та концепцій власного буття.
- Тезаурусний досвід осягнення життя, який передбачає побудову смислових класів подій, на основі яких створюється концепція власного життя та засоби її втілення у життєвих практиках.
- Вибудовування власного особистісного та життєвого проектів як основи подальшого розвитку.

Причому важливу роль тут відіграють засвоєні особистістю способи семіотичного опосередкування та регуляції життєдіяльності, що здійснюються за допомогою дискурсивних практик, які дозволяють інтерпретувати, осмислювати, концептуалізувати життєві події, вибудовуючи за допомогою цих процесів власну психічну реальність, створюючи власний життєвий проект, проект Я.

1.3. Наративне конструювання ідентичності особистості

Процеси розуміння та інтерпретації, за допомогою яких людина усвідомлює, впорядковує та організує власний досвід, впливають на внутрішньо-особистісну узгодженість, забезпечуючи тим самим безперервне відчуття ідентичності. Завдяки означеним вище процесам у людини утворюються стабільні організовані когнітивні структури, які й лежать в основі її ідентичності.

Якщо виходити із характерного для психологічної герменевтики тлумачення особистості як оповідача історій, то у центрі її уваги повинна бути проблема “Я”. Причому, на відміну від традиційного підходу, який розглядає “Я” як сутність, що може бути описана, психологічна герменевтика і нарративна психологія, як невід'ємна її складова, акцентують увагу на методах конструювання “Я”. Іншими словами їх цікавить не лише природа “Я”, а передусім, як воно говорить, як представлено в дискурсі І, як наслідок, важливою є центральна й конструктивна роль мови у формуванні і структуруванні “Я” та ідентичності особистості.

Для підтримання і розвитку Я-ідентичності люди реконструюють історії власного життя, використовуючи сформовані в процесі освоєння культури вміння оповідати іншим про події власного життя, а також сприймати історії інших, вибудовуючи на їх основі як уявлення про власне «Я», так й навчаючись розуміти інших, ефективніше взаємодіяти з ними. Отже, нарратив відіграє виключно важливу роль у формуванні ідентичності, котру можна тлума-

чити як наративну конфігурацію, завдяки якій різноманітні життєві події та епізоди структуруються у єдине ціле, надаючи не лише організованість і впорядкованість життю людини, а й сприяючи усталеному відчуттю себе, своєї особистості.

Таким чином, особистісна ідентичність може бути представлена як соціокультурна репрезентація, оформлена та організована у вигляді певної когнітивної наративної структури. Моделлю ідентичності є модель життєвої історії, оскільки особистісна історія надає сенс досвіду людини і відіграє виключно важливу роль для визначення її Я-концепції. При цьому провідною є здатність людини створювати історії, наративи про себе, світ та за їх допомогою конструювати власну ідентичність та власну картину світу.

У процесі життя базовий наратив, який є засобом фіксації не лише досвіду особистості, але й її ідентичності, весь час трансформується, поповнюється новими фактами, переосмислюється та переструктурується під впливом різноманітних подій, які, у свою чергу, осмислюються та включаються в особистісний досвід у вигляді різних історій. Інакше кажучи, базовий наратив є відкритим твором, що завершується лише після завершення життя особистості.

Зустрічаючись з новими, незвичними, складними ситуаціями, людина намагається включити їх у старі концептуальні та наративні структури (це можливо за умови, коли старі й нові ситуації мають схожі риси), однак, така спроба може виявитися невдалою і викликати ще більше напруження і навіть певну дезадаптацію особистості. У таких випадках продуктивнішим є вибудовування нових схем та сценаріїв за допомогою двох основних механізмів розуміння та інтерпретації особистого досвіду – семіотичного та комунікативного.

Величезну роль у створенні нових наративних утворень відіграють культурні метанаративи, які дозволяють не лише успішніше створювати нові наративи, але й перешкоджають втраті культурної та соціальної ідентичності особистості. При цьому, усвідомлюючи усю важливість культурних схем, типізацій, закладених у метанаративах, для формування особистісної ідентичності, не слід забувати про унікальність, неповторність кожної життєвої історії, або хоча б усвідомлення її такою, без чого неможливе стабільне відчуття ідентичності.

Таким чином, одне з найважливіших призначень наратива - підтримання соціальної, культурної та персональної ідентичності, а також їх узгодження у межах особистості, яка створює унікальну особисту історію, узгоджену при цьому з історією свого соціуму, своєї культури.

Спираючись на викладене вище, було визначено смислові характеристики досвіду, що знайшли своє відображення у тексті наративу та сприяють формуванню ідентичності особистості. Ці характеристики були нами пов'язані із функціями наративного конструювання особистісної ідентичності, які, у свою чергу сприяють формуванню здатності до розуміння свого місця у світі, а отже й ефективнішій взаємодії з соціумом і культурою.

До основних функцій наративного конструювання особистісної ідентичності належать смислоутворювальна, конституювальна, розвивальна, інтерпретуюча та захисна. У зв'язку з цим до основних характеристик досвіду, котрі тісно пов'язані із охарактеризованими вище функціями наративу можна віднести інтегрованість, несуперечливість, самототожність, контекстуальність, діалогічність, самоцінність та відкритість.

Все це дозволяє переводити події життя (історію як процес) в узгоджений особистісний наратив (історію як текст), який відбиває результат осмислення, інтеграції та упорядкування особистого досвіду, і створювати, відповідно, особистісну ідентичність, що відображує персональну, соціальну та культурну ідентичність.

Таким чином, осмислення особистого досвіду відкриває психологічний простір для саморозвитку, вибудовування власної особистості, формування персональної, культурної та соціальної ідентичності. У зв'язку з цим можна визначити й одне з найважливіших призначень наративу – підтримка персональної, культурної та соціальної ідентичності, а також узгодження їх у межах однієї особистості, яка створює унікальну особистісну історію, яка узгоджена при цьому з історією власного соціуму та культури.

1.4. Життєвий досвід особистості: шляхи смислоутворення

Набути здатність розуміти та реінтерпретувати власний досвід людина може тільки в певному життєвому середовищі, яке не тільки передує, проте й створює можливості його набуття, розуміння та інтерпретації. Це, принаймні, означає, що умови можливості розуміння та інтерпретації власного досвіду з самого початку є включеними в мету та процес його інтерпретації, а отже відіграють важливу роль у його усвідомленні, актуалізації, підтримці та посиленні, що є базовою тенденцією і стремлінням кожної людини.

Серед важливих характеристик життєвого досвіду людини, яку цілком можна інтерпретувати як умову і можливість його становлення, дослідники виокремлюють феномен «відпочаткового запізнення». Існують різні версії інтерпретації цього парадоксального феномена, проте всі вони підкреслюють важливість цієї характеристики для розуміння життєвого досвіду людини. Так, приміром, феномен «відпочаткового запізнення» життєвого досвіду людини в традиції культурно-історичної психології можна розглядати в контексті пошуку «фундаментального обмежувача життєвого досвіду людини» (М.Коул) яким є, наприклад, інтерпретація батьками їх власного минулого і майбутнього у вигляді сімейних наративів, які свідомо і несвідомо конструюють життєвий досвід дитини, її майбутнє, сучасне і навіть минуле, реінтерпретуючи його силою власного авторитету. Феномен «відпочаткового запізнення» дозволяє зафіксувати розрив між досвідом пережитим і досвідом вираженим, артикульованим, який завжди вже є дискурсом про досвід, в русі якого відбувається життєва історія людини.

Сучасні дослідники розглядають життєвий досвід людини як процес, в якому немов би «упакований, колапсований» (М.Мамардашвілі) життєвий шлях людини і завдяки якому вона набуває здатності в будь-яку мить орієн-

туватися більш менш успішно в світі і в самій собі. Проте, розпочинаючись, наше сприйняття має справи з готовим або мертвим світом. Мертвим тому, що він є світом редукованим, світом у якому вже все трапилось, а отже «завжди вже пізно».

Проблемі опосередкованості життєвого досвіду людини умовами, які не тільки залишаються за межами рефлексії, а й часто мають випадковий характер, відіграючи при цьому каталізуючу роль, присвячує свою увагу багато вчених. Відомо, що сприяти драматизації і кристалізації почуття самосвідомості людини може все, навіть звук слова, колір листя, шматочок шкіри, смак тістечка і запах повітря, тому що в індивідуальному житті окремої людини, такі речі можуть відігравати настільки важливі ролі, які традиційно приписують лише речам універсальним і загальнозначущим. Проте для окремої людини з цими речами можуть бути пов'язані такі емоційно резонансні спогади з її життєвого досвіду, що вони здатні задавати тональність усьому її життю.

Інтерпретуючи життєвий досвід людини як процес смислопродукування, ми закономірно намагаємось зрозуміти природу смислу. Як іронічно зауважують окремі дослідники, категорії цінності і смисл безумовно мають якесь відношення до психіки, проте їх важко віднести до власне психічних феноменів. Вони не локалізуються ні на полюсі об'єкта, ні на полюсі суб'єкта. Сучасні психологічні дослідження схильні спершу звертати увагу на їх трансгресивний характер, тобто межовий спосіб існування – на межі психіки і культури (В.Клочко).

Думка, що топоси породження смислових подієвостей не локалізуються в індивідуальній психіці, а визрівають на перехресті з зовнішнім простором, тобто із контексту, стала фактично одним із головних мотивів повороту європейської науки від структуралізму до постструктуралізму. Повороту, який змістив акценти пошуку з феномена фіксованої структури як «форми культурного наслідування» (П.Рікер) на шляхи смислоутворення та смислопродукування, де шлях – «особливий час і особлива онтологічна реальність» (К.Абульханова).

Кожна людина протягом життя набуває досвід у різних сферах існування: різні досвіди часу і простору, досвід народження і досвід смерті, досвід спілкування і досвід релігійний, досвід абстрактного теоретичного мислення і досвід буденності, досвід сну і досвід свободи. Існування в психіці людини різних модальностей досвіду очевидно проблематизує сприйняття його як єдине ціле. Тому виникає запитання, чи можна віддати перевагу якомусь одному з цих досвідів? Як відбувається перехід від однієї модальності досвіду до іншої? Як взагалі можливий особистісний досвід як множинна реальність?

Вчені вважають, назвавши цей феномен досвідом множинних реальностей, що існує лише одна реальність, (а отже і досвід, що в ній набувається), яка знаходиться в привілейованому положенні – це реальність буденного повсякденного життя. Головним парадоксом досвіду повсякденного існування вважається те, що він є найреальнішим досвідом і водночас найвипадкові-

шим. Потужна підтримка соціального підкріплення (реальність досвіду повсякденного існування поділяється практично усіма, хто стикається з нею) робить цей досвід найреальнішим; але соціальні процеси, які підтримують його, досить ненадійні та легко перериваються.

Комуніціювання смислових культурних очевидностей та культурних істин, до яких належать культурні табу, традиції, стереотипи, звичаєвості, принципи, що структурують досвід буденності, полягає в тому, що більшість із них циркулює в суспільстві спонтанно, непримітно, ненав'язливо, у вигляді натяків, симпатій та імплікацій. Якості їм притаманні передбачають самоочевидність їх значущості. В цьому полягає їх привабливість, стійкість до сприйняття та непідвладність критичній рефлексії (Н.Лукман).

Прихильники теорії «особистісного зростання» вважають самоцінним будь-який досвід автентичного переживання. На їх думку, надто хворобливі покарання за прояви почуттів, які традиційно вважаються негативними, призводять до розвитку амнезії до всього досвіду дитини, який виступає контекстом даного покарання, і в майбутньому вона взагалі може втратити смак до навчання, а водночас і можливість розвитку почуття компетентності, яке передбачає продуктивне використання негативних почуттів.

Отже, презентовані вище характеристики життєвого досвіду людини, такі як «відпочаткове запізнення», множинний та трансгресивний характер, відкривають перспективу інтерпретації життєвого досвіду людини і шляхів його смислоутворення як фрагментарної квазіцілісності, яка складається з епізодів, маленьких історій, «шматочків» нашої життєвої історії, вводить параметри ситуативності, невизначеності, випадковості, фрагментарності та мозаїчності, що проблематизує можливість забезпечити людині бажану ауто-суб'єктність лише фактом наявності певного досвіду. Так виникає проблемне поле постнекласичної методології, провідною ідеєю якого стає проблема реінтерпретації власного досвіду, а отже особистісного зусилля.

1.5. Дискурсивні засоби фіксації життєвого досвіду та їх значимість для особистісного зростання

1.5.1. Наратив як засіб організації та впорядкування особистого досвіду

Текст розглядається нами як засіб організації, осмислення та упорядкування особистого досвіду, змістом якого є не лише концепти, що відображають розуміння та інтерпретацію людиною дійсності та самої себе, але й світ внутрішніх переживань, світ її індивідуально-авторського ставлення до дійсності. Як правило, така функція тексту проявляється особливо яскраво, коли він набуває вигляду наративу, тобто тексту-оповідання.

Наратив можна визначити як замкнену завершену структуру, що включає такі характеристики, як послідовність і завершеність дій, події, що змінюють одна одну і розміщені у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку, оцінки найбільш значимих подій, афективне ставлення до них оповідача. Він являє собою трансформацію неупорядкованих життєвих подій у певну послідовність, вибудовану, виходячи з

загальної життєвої концепції оповідача, його особистісного міфу що визначає внутрішню логіку породжуваного тексту.

Основними смислоутворювальними та конституюючими чинниками оповідального тексту (нарративу) є тема; персонажі; сюжет оповіді та життєві обставини, які в ній викладаються; оцінки персонажів, в тому числі і самого себе, котрі часто подаються в стислому вигляді на початку або наприкінці оповіді; хронотоп як єдність простору і часу, що виникає в процесі взаємодії оповідача з тими подіями, про які йдеться в оповіді, причому хронотоп є апо-стеріорним у тому сенсі, що набуває реальності лише всередині тексту-нарративу.

З точки зору організації та упорядкування життєвого досвіду нарратив може виконувати такі функції: упорядкувальну, інформуючу, переконуючу, розважальну, трансформуючу та темпоральну (Троцук). Зокрема, трансформуюча функція нарративу полягає у тому, що він задає моделі переопису реальності (акцентує увагу на одних подіях, ігнорує інші тощо), дозволяючи поєднувати окремі події у зв'язну оповідь, надаючи таким чином життю зв'язності та несуперечливості. Темпоральна функція, в свою чергу дозволяє встановити часову послідовність подій, перетворюючи таким чином оповідь в історію.

Провідними функціями нарративу, які він виконує упродовж життя людини, надаючи йому не лише послідовності та впорядкованості, а й смислової насиченості, сприяючи таким чином розвиткові особистості.

Мабуть найважливішою функцією нарративу є смислоутворювальна, яка не лише дозволяє усвідомити, узгодити та впорядкувати основні смисли буття людини, а й надає їй відчуття авторства власного життя, уявлення (іноді може й ілюзорного), що воно підпорядковане якійсь логіці, порядку, і, взагалі, має сенс не лише в контексті власного буття, а й буття історичного, культурного, соціального.

Ще одна функція нарративу – конституювальна, тобто така, що дозволяє людині усвідомити себе, свій досвід, вибудувати власну Я-концепцію, базуючись на культурних, особистих та сімейних історіях, і діяти відповідно до цих уявлень.

Важливою функцією нарративу є й розвивальна функція, яка базується, з одного боку, на уявленнях про себе, результаті усвідомлення та осмислення власного досвіду, з іншого, – завдяки засвоєнню та привласненню базових нарративів культури, дозволяє конструювати себе, створювати життєві плани та програми, бачити життєві перспективи й діяти відповідно до них.

Нарратив виступає у вигляді інтерпретаційної рамки, яка накладається людиною на осмислювану реальність, в тому числі й на реальність особистого досвіду, тим самим надаючи йому можливість виконувати інтерпретуючу функцію.

Нарешті, остання функція нарративу – захисна, яка завдяки повторюваності оповіді про складні ситуації, переживання, дозволяє людині мов би відсторонитися від травмуючого досвіду, перевести його у вигляд зовнішньої

історії, допомагаючи певною мірою пережити життєві ускладнення, травми, кризові ситуації тощо.

Форму наших індивідуальних наративів великою мірою визначають культурні історії. Люди усвідомлюють власне життя через історії – як через культурні, так й через особисті наративи, котрі вони будують на базі культурних зразків. Інакше кажучи, до якої культури ми б не належали, її наративи впливають на нас, спонукаючи приписувати певне значення деяким життєвим подіям й ставитися до інших обставин як до досить незначних.

Наратив у такому розумінні відображує базову життєву концепцію (або концепції) людини, в тому числі її Я-концепцію, що мов би накладаються на осмислювану реальність (ситуацію), в тому числі й власну психічну реальність, особистий досвід у вигляді певної рамкової структури, фрейму, за яким будується розповідь або історія.

Отже, особистий наратив, розгортаючись у розповідь або історію, тобто наративний текст, дає нам змогу об'єктивувати найважливіші якості людини, зокрема її базові життєві концепції (у тому числі і Я-концепцію), настановлення, мотиви, інші особистісні утворення, кінець-кінцем її «версію» себе та власного життя. На наш погляд, аналіз наративу, викладеного у вигляді автобіографії, розповіді або історії може виступати в якості діагностичної процедури в процесі дослідження особистості, як у психотерапевтичній ситуації, так і у ситуації психологічного експерименту.

Головною одиницею наративу є тема або тематична структура, в якій відбивається основна тенденція оповіді. Тема присутня у тексті будь-якого жанру, її особливість в оповідальному тексті полягає у тому, що саме наратив, як особистісна структура, спричиняє ту чи іншу інтерпретацію події, яка й втілюється у тексті-оповіді. Причому загальний смисл життєвої історії складається, як правило, у процесі взаємодії декількох окремих тем, які у розповіді почасти переплітаються між собою. Саме так створюється наративний простір, який за допомогою процедур інтерпретації трансформується у смисловий простір особистості.

У процесі створення цілісної історії власного життя такі смислові лінії, теми переплітаються, взаємодіють а іноді й конкурують між собою, створюючи загальну смислову тему, яка й складає життєву канву, лінію життя особистості і є відображенням як її ментальної моделі, так й загалом її ідентичності. Такою загальною смисловою темою, яка великою мірою характеризує особистість, визначає її життєвий досвід, на нашу думку, є лейтмотив.

Саме лейтмотив поєднує наративи, часто розірвані та розрізнені, в одну життєву історію. Його можна розглядати як загальну концепцію життя, що хоч і змінюється з часом, але постійно повертає особистість до ключової для неї «мелодії», життєвої теми. Лейтмотив здебільшого задається культурою, вихованням, освітою, читанням, усіма тими зовнішніми впливами, які трансформуються в особистісну смислову систему, вибудовуючи лінію життєвої історії людини.

Лейтмотив, як культурний так й особистісний, може виконувати декілька функцій. По-перше, це функція смислоутворення та «смислопідтрим-

ки», що забезпечує неперервність смислової життєвої лінії людини. Крім того, лейтмотив виконує конструктивну функцію, збираючи розрізнені життєві теми в єдину життєву історію. Ще однією функцією лейтмотиву є виражальна, яка забезпечує самопрезентацію особистості у тих чи інших життєвих ситуаціях. І нарешті, найголовніше – саме наявність особистісного лейтмотиву забезпечує збереження ідентичності особистості, об'єднуючи усю життєву історію у власну неповторну «мелодію», котра, хоч іноді й відхиляється від основної теми, але все ж дозволяє особистості сприймати життєву історію як особисту, запобігаючи відчуттю, що вона проживає не своє життя, тобто забезпечує авторство життя.

Іншими словами, із явищ та подій, що наповнюють життєву реальність, людина відбирає найбільш значимі у розкритті та визначенні власної ідентичності, створює на цій основі життєву історію, далі, згідно з внутрішньою ієрархією системи ідентичностей, виділяє провідні самоототожнення і перебудовує свою історію з метою максимально їх виразити. Кінцевим результатом цього процесу є створений особистістю наративний текст, що є відображенням ментальної моделі реальності, притаманній тій чи іншій особистості.

Таким чином, вибудовуючи особистий наратив, людина конструює у власному смисловому просторі певну ієрархію життєвих смислів, що структурують та впорядковують її індивідуальний життєвий досвід, а також вибудовує смислову основу для побудови життєвих сценаріїв та подальшої інтерпретації власної особистості, власного життя, а також оточуючої соціокультурної реальності.

1.5.2. Футурологічний наратив як засіб ре інтерпретації життєвого досвіду

Футурологічний наратив є частиною цілісного автонаративу особистості і «зоною розвитку» ідентичності особистості. Футурологічний наратив має риси, «успадковані» від наративів щодо теперішнього і майбутнього, але й специфічні риси, які його від вищезазначених наративів вирізняють. Наратив щодо майбутнього – це ідентифікація з «Я-інший, ніж тепер», передбачення щодо того, як може змінитися ідентичність.

Було розроблено теоретичну модель впливу процесів розуміння та інтерпретації особистого досвіду на формування життєвих планів особистості та її уявлення про власне майбутнє. Наратив майбутнього є відображенням сформованості «інтерпретаційних» навичок особистості та здатності конструювати автонаратив. Наратив майбутнього є смисловим простором для розвитку «Я-ідентичності» особистості та її інтерпретаційних схем.

Можна виділити декілька типів зв'язку між наративом поточним і наративом щодо особистого майбутнього. Основою для класифікації є тенденції особистості у відношенні зміни власної ідентичності:

- Спадкоємний: наратив, у якому ідентичність щодо себе минулого, теперішнього і майбутнього узгоджені та утворюють певну смислову «пряму», формуючи лейтмотив життя.

- Наратив-заперечення: досвід минулого незадовільний, і теперішнє та майбутнє є пошуком нових форм ідентичності, часто альтернативних до існуючих. Даний різновид футурологічного наративу тяжіє до різних форм заперечення цінності отриманого життєвого досвіду.
- Трагедійний наратив: у житті особистості трапляється подія/(події), яка ділить життя на «до» і «після» неї, яка видається певним рубіконом, принаймні у ціннісному просторі. Такий тип наративів ми докладно вивчали емпірично (на прикладі жінок, які перенесли онкологічне захворювання). У даному випадку футурологічний наратив є дуже важливим способом саме переосмислення минулого досвіду.
- Наратив пошукового плану: в цілому сценарій життя задовільний, але відчутно не вистачає чогось важливого у житті. Базова ідентичність може залишатися без змін, але збагачуватися певними рисами, досі невідомими особистості; Такий наратив щодо майбутнього може допомогти особистості виокремити певні потенційні ідентичності, які вже існують в її арсеналі, зробити на них акцент.
- Наратив, розбалансований у різних сферах, спонукає до розвитку сюжетів у (досі) нереалізованих напрямках життя. Наразі маємо неузгоджену ціннісну сферу та диференціацію ідентичностей, які конституюють особистість; Футурологічний наратив допомагає саме «вирівняти» ціннісні аспекти теперішнього і минулого, узгодити їх, побачити, який саме ціннісний вектор пре бути реалізованим вже зараз.
- Множинний наратив – сучасний, модний різновид наративу. Особистість пише його, ніби чернетку, в залежності від поточного моменту, від контексту того, що відбувається з нею.
- «Пластиліновий» наратив (назва умовна). Він не має певної сюжетної лінії ні у минулому, ні у теперішньому, ні у майбутньому. Складається враження, що особистість не вбачає себе автором власного життя і є «актором другого плану», який лише пристосовується до подій, які трапляються з нею.

Було здійснено аналіз психологічних особливостей, властивих футурологічному наративу:

По-перше, наратив щодо майбутнього має часову протяжність, що відображає те, як далеко особистість заглядає за межі наративу про себе-теперішнього. У даній категорії можна виділити підкатегорії способів структурувати час майбутнього. Є ті, хто надає перевагу віддаленій перспективі, яка зворотно пропорційна конкретиці уявлень щодо власне подій та сюжету майбутнього. Є особистості, які деталізують найближче майбутнє, але відчують складнощі щодо віддалених перспектив. Більшість авторів знаходяться у континуумі від першого до другого типу.

Друга ознака наративу майбутнього – це той набір складових, який використовується при його конструкції, зокрема: фантазії, мрії, бажання, надії, очікування, сподівання, проекти, життєві плани, життєві завдання.

Третя ознака, яка дозволяє розрізняти футурологічні наративи – це авторська позиція. Важливо, чи вважає себе особистістю головним героєм власного життя, чи персонажем другорядним і підпорядкованим життєвим сюжетам інших «головних героїв». Можливий також варіант вибіркового авторства щодо різноманітних сфер життя.

Суттєвий вимір – «значущі Інші». Це і співавтори історії життя, і персонажі, які виступають «анти-авторами». Є й другорядні дійові особи, але як правило їх питома вага у наративах щодо майбутнього невисока. Але часом буває так, що персонажі минулого переоцінюються щодо їх впливу на життєву історію, і у наративі майбутнього вони отримують важливіший статус. Також часто у наративах майбутнього фігурують персонажі уявні, досі не знані.

Наступна ознака – диференціація власних перспектив у різних сферах майбутнього досвіду. Чи розрізняє свої можливості у різних сферах життя, чи ставиться до себе як до діючої особи, оцінюючи власні можливості генералізовано? Трапляється, що наратив майбутнього містить історію щодо найважливішої для автора сфери (професійної реалізації, особистого життя, матеріального статку, тощо), а решта потенційних ліній розвитку життєвого сюжету замовчується.

Також дуже важливою є власне відкритість до змін у майбутньому. Це суттєво залежить як від поточного наративу (якщо він проблемний, то зміни є бажаними), так і від загальних настановлень автора, наприклад якщо йому властиві такі особистісні риси, як тривожність або ригідність, то навряд чи можна передбачати кардинальні зміни (щодо наративу поточного) у майбутньому вимірі.

Остання категорія: ставлення до потенціалу майбутнього (реалістичне/нереалістичне). Кордон між краями континууму дуже хисткий і залежить від життєвого стилю особистості.

Аналіз складових, типів, тенденцій формування футурологічного наративу є важливою базою для розробки стратегій роботи з уявленнями щодо теперішнього і минулого особистості та її інтерпретативними схемами, особливо у випадку, коли останні є джерелом ціннісних криз особистості. Варто зважати на те, що майбутнє у його поліваріантності, множинності дає великий простір для реінтерпретації життєвого досвіду. І масштаби такого переосмислення, також можуть бути різними, в залежності від поточних ціннісних потреб особистості, її емоційних станів, життєвої снаги до змін.

1.5.3. Фіксація життєвого досвіду у міфологічному дискурсі

Одним із важливих аспектів артикуляції культури як концентрованого організованого досвіду людства виступає семіозис, що є, у свою чергу, основою розуміння, осмислення навколишньої реальності. Смыслопороджувальна функція культури (породження, організація, трансляція смислів, їхнє присвоєння особистістю) здійснюється завдяки закарбуванню, втіленню, зосередженню смислів у культурних текстах. До основних типів текстів культури можна віднести символічні, метафоричні й теоретичні (концептуальні) тексти.

Символічні тексти відіграють значну роль у реалізації екзистенціальної потреби людини в осмисленні світу, створенні образу реальності й підтримці константності символічних утворень культури, адже саме в результаті міфологічного «освоєння» світу і конструюється реальність, що сприймається суб'єктом культури як цілісне утворення.

Міф є психологічним за своєю природою феноменом, що відкриває певний смисловий простір, визначає «стиль життя» людини як переживання цілісності світу і життєтворчість, як конституент самоідентифікації особистості. Він відіграє значущу роль у процесі особистісного розвитку: за допомогою міфу людина ієрархизує свої взаємини зі світом, реалізує стратегії особистісного вибору, здійснює культурно-особистісну демаркацію.

Зростаючий інтерес до різних проявів міфологічного в суспільній свідомості нашого часу, пов'язаний, насамперед, із тим, що, починаючи з другої половини ХХ століття, поряд із традиційними характеристиками міфогенезу формуються нові специфічні умови, що сприяють утворенню й трансляції особливого типу міфів і міфоподібних феноменів, властивих свідомості інформаційного суспільства.

Однією з найпоширеніших ідентифікацій сучасного міфотворення є неоміфологічний наратив як актуальна стадія міфогенезу в сучасній культурі. Відповідно до концепції Е. Топольського, аналіз міфологічного наративу припускає виділення в ньому архетипічної, цивілізаційної, конкретно-історичної, субкультурної і персональної складових.

Рецепція неоміфологізму в епоху постмодерну наділяє його статусом як художньої системи, так і дослідницької стратегії, що базується на технологіях породження міфологічного змісту. Аналіз психологічних механізмів багатопланового функціонування неоміфологічного наративу в сучасному суспільстві засвідчує, що різнопланові спроби відтворити або створити деперсоналізовану, масову неоміфологію позбавляють її основної властивості – цілісного характеру, здатності всебічно втілювати духовне життя нового культурного суб'єкта, яким замість людської маси стає індивід.

З позицій викладеного вище актуальним завданням психологічної герменевтики є ідентифікація міфологічної цілісності у сучасній культурі, пошук культурно-історичних феноменів, що повертають людство до втраченого синкретизму свідомості, мислення, самовираження. Для позначення культурних модусів, що претендують на цей статус, у науковій літературі зустрічаються різні варіанти, на наш погляд, досить несподіваних дефініцій: «новий автобіографізм», «неосентименталізм», «есеїзм», «актуалізм», «неотрадиціоналізм».

Відповідно до концепції М.Н. Епштейна, есеїстичне прагнення до цілісності, до об'єднання різних культурних рядів, виникло саме на місці централізуючої тенденції, що раніше належала міфологічній свідомості. При цьому, феноменальна особливість есеїстичного мислення полягає у тому, що цілісність створюється не виключенням (відчуженням) особистості, як у неоміфологічних конструктах, а поступовим її саморозкриттям, опануванням усіх способів світорозуміння як можливостей її власного зростаючого буття.

Безумовно, між традиційними міфологічними та есеїстичними наративами існує ряд фундаментальних розбіжностей, зумовлених синкретизмом міфологічного й синтетичним характером есеїстичного мислення: рухливість складових есеї на відміну від їх сталості в міфологемі; авторський (особистісний) досвід в есеї («достовірність лише в момент теперішнього») протистоїть позаособистісному характерові міфологем (мислеобраз належить до вищої реальності, звідси абсолютна достовірність, правдивість); парадигматична структура міфологічного наративу формувалася несвідомо (її було виявлено лише в процесі аналізу міфологічного матеріалу), тоді як автор, створюючи есей, може рефлексувати свої наміри щодо структури наративу; якщо традиційний міфологічний наратив транслює сакральний зразок (ритуал), то в есеї він осмислюється як звичай (один з багатьох).

Серед істотних ознак, що зближують есеї з традиційними міфологічними наративами можна виділити: поєднання чуттєвого образу і загальної ідеї оповідання; «правдивість» мислеобразів (включеність у реальність); парадигматичну організацію наративу; ритуальність (тематична орієнтація на обряд, звичай, традицію).

Таким чином, однією з форм фіксації життєвого досвіду у неоміфологічному дискурсі є есеїстичний наратив, виразна виділеність авторського Я і загальна культурна диференціація (рос. *расщепленность*) якого зумовлюють формування нової, складної за своєю конфігурацією, цілісності, що як пізнавально-творчий феномен відкриває широкі перспективи для розвитку особистості в сучасній культурі.

1.5.4. Психологічні особливості відображення життєвого досвіду в Інтернет-щоденниках

Блог як деяка віртуальна приватність сприймається блогерами не однозначно, але тенденція сприйняття тяжіє до функціонального визначення «літопис власного життя», «емоційний сплеск», «світська проповідь – як лідер прогресивної думки», «тусовка» та ін. За відчуттями, що/чим є власний блог має такі ознаки: «самотність у натовпі», «самотність над натовпом», «естетичне чуже, як забуте своє», «тусовка», «самопрезентація», «джерело емоційної підтримки», «відстійник спонтанних вражень» та ін.

Провідними ситуативними та базовими факторами, які впливають на сприйняття інформації у блогосфері є: відсутність цензури і контролю породжує відчуття власної значимості; можливість займати егоцентричну позицію і транслювати «его тексти»; недовіра до інформації історичного характеру викликана специфікою Інтернет архіву (чим свіжіша інформація тим вона є найцінніша); мода на сприйняття чужих життєвих смислів «естетичне чуже як забуте своє», яка призводить до баналізації інформації і може бути витлумачена як одна із стратегій забуття; проживання різних комунікативних ролей «масок», як пошук успішної реалізації свого «Я», що часто скочується із своїми оманливими життєвими настановами до «хаотичного «Я» та знищення реального «Я», так і не дочекавшись ідеальної віртуальної події.

Вперше в Інтернеті виявлена тенденція викладення наративу (посту) у жанрі проповіді, як лідеру прогресивної думки і сповіді, як глибокого осмислення власної життєвої події. При цьому блогер постає як людина новоєвропейського гатунку (безтілесна, текстуалізована).

Підтверджено, що власне дослідження життєвих смислів у блогах без урахування видів інтерпретаційних схем (культурної, когнітивної, смислової), не дозволяють виявляти глибокий смисл ситуації та провідні смисли в установках і очікуваннях до ідеального образу «Я», а також, прогнозувати майбутню адаптацію нових смислів.

Доведена доцільність використання в психологічній практиці нарації викладеної у сповідницькому та проповідницькому жанрі, в аспекті їх сприяння особистісному та моральному зростанню, формуванню та збагаченню культурних інтерпретаційних ресурсів блогера в межах його ментальності.

Блог із своєю специфічною регулюючою комунікацією, з широкими можливостями вибору референтної групи дозволяє сформуванню не тільки навички комунікації, але й усвідомити, апробувати, натренувати свій спосіб усвідомленої життєдіяльності в якості суб'єкта власного життєвого шляху – індивідуальності.

2. Вплив процесів розуміння та інтерпретації особистого досвіду на особистісне зростання людей різних вікових та соціальних груп.

2.1. Розуміння та інтерпретації особистого досвіду як чинник розвитку особистості дітей молодшого шкільного та підліткового віку

Дослідження основних характеристик особистісного досвіду дітей молодшого шкільного віку та підлітків що праволилося за наступними параметрами: діалогічність, самототожність, несуперечливість, відкритість та самоцінність, а також за такими критеріями: характеристики смислового простору особистості та їх прояв у дитячих наративах; новоутворення віку та їх вплив на усвідомлення особистісного досвіду; критерії прояву досвіду в розповідях.

Результати аналізу прояву особистісного досвіду показали, що у наративах підлітків *діалогічність* проявляється у чутливості до соціокультурних і ситуаційних впливів невеликої референтної групи; відсутності у текстах різних смислових позицій, наявності відображення різних ролей та образів. Прояв діалогічності у наративах молодших школярів суттєво відрізняється від прояву у наративах підлітків і характеризується підвищеною чутливістю до соціокультурних і ситуаційних впливів; відсутністю у текстах різних смислових позицій, цитат, прихованих смислів; обмеженням героїв тексту автором і його найближчим оточенням.

Самототожність у наративах дітей підліткового віку характеризується виділенням у текстах-наративах життєвих пріоритетів, проте майбутнє є примарним і віддаленим і зображується виключно успішним, теперішнє та майбутнє практично не пов'язані; вибудовуванням власної «Я-концепції», що базується здебільшого на особистих історіях і історіях значимих людей. Са-

мототожність як характеристика особистісного досвіду, у дітей молодшого шкільного віку лише починає формуватися. З одного боку формування рефлексії сприяє усвідомленню дитиною власного «Я», свого життєвого досвіду, будувannya власної «Я-концепції», з іншого – формування самототожності може гальмуватися за рахунок залежності дитини від зовнішніх впливів.

Відкритість у дітей підліткового віку проявляється як «дозована» відкритість соціуму, при цьому осмислення досвіду базується не на аналізі життєвих подій, а переважно на описі особистісних характеристик. Дані особливості усвідомлення досвіду пов'язані, насамперед, із тим, що у підлітка з'являється своя позиція, яка відображена у бажанні підлітка, щоб дорослі ставилися до нього, як до рівного, водночас він потребує більше прав, ніж приймає на себе обов'язків. На відміну від підлітків, дитині молодшого шкільного віку властива така характеристика смислового простору особистості, як відкритість, оскільки дитина в цьому віці максимально відкрита для інформаційного потоку з боку соціуму і практично повністю залежність від нього. Інтерпретація та ставлення дитини до власного досвіду зумовлені впливом зовнішніх соціальних факторів. Відкритість дає можливість осмислювати не лише власний досвід, але й соціокультурний.

Розвиток *несуперечливості* як характеристики особистісного досвіду у дітей молодшого шкільного та підліткового віку залежить від розвитку інтелектуальної сфери та особливостей мислинневих процесів.

На наш погляд, передчасно говорити про сформовану *самоцінність* особистого досвіду у дітей даних вікових груп, оскільки внаслідок недостатнього досвіду і залежності від соціального оточення немає усвідомлення унікальності власного життя.

Особливості усвідомлення власного досвіду підлітками залежить, насамперед, від психологічних особливостей віку, оскільки саме вони значною мірою зумовлюють процес породження нарративних текстів. І якщо у молодшому шкільному віці нарратив доцільно розглядати як засіб саморозвитку, то у підлітковому віці, він є передусім засобом самопрезентації і створення тих образів, які приймаються референтною групою чи дозволяють підвищити свій соціальний статус.

2.2. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості в юності.

Основним результатом психологічного розвитку в юнацькому віці є інтелектуальна зрілість людини та закладені основи особистісної й соціальної зрілості. В цілому, між юнаком і зрілою особистістю залишається одна суттєва відмінність, яка полягає в їх життєвому досвіді та в особливостях його розуміння й інтерпретації.

Порівняно із більш ранніми віковими періодами, процеси розуміння та інтерпретації життєвого досвіду в юнацькому віці переходять на якісно вищий шабель свого розвитку. Життєвий досвід юнаків набирає самоцінності, що дозволяє їм усвідомити унікальність власної життєвої історії в контексті

конкретних соціокультурних умов. Особа юнацького віку здатна усвідомити унікальність власної особистості, а при врахуванні неперервності й наступності часу власного життя та при розвинутій здатності до смислопородження в юнаків фіксується усвідомлення унікальності власного життя, розгляд його як неповторної індивідуальної історії вписаної у соціокультурний та історичний контекст, що виражає свідоме ставлення до соціальної зрілості.

Відкритість досвіду особистості, в свою чергу, забезпечує її відносну незалежність від навколишнього соціокультурного контексту. У наративах юнаків відстежується авторська позиція, яка характеризується самоприйняттям. Юнаки вже здатні реінтерпретувати власний досвід, що забезпечує їх самототожність навіть в негативних індивідуалістичних наративах, в яких несприятливість їхнього становлення цілком перекладається на долю та оточення. На даний час простір, особливо віртуальний, в який занурюється підростаюче покоління, забезпечує широкий вибір різних культурних текстів, життєвих стилів і способів самовираження (з акцентом на суб'єктивне благополуччя), і цим самим сприяє розвитку самототожності особистості з різним ступенем відчуття реалістичності особистісного простору. Але, в силу вікових особливостей та інтерпретативних можливостей власного досвіду, самототожність може мати місце і без збереження поваги до чужих життєвих історій та усвідомленості своєї реальної включеності у соціокультурний контекст життя, що робить особистість більш піддатливою зовнішнім впливам середовища.

Авторство власної історії життя в юнацькому віці забезпечується творчим ставленням до навколишніх дискурсивних практик, яка, у свою чергу, проявляється в ступені активності керування смисловим простором з боку особистості, а не пасивного їм «підкорення». Юнацтво активно експериментує з дискурсивними практиками, чому сприяє вікова інтелектуальна зрілість, яка вбачається у цьому віці в узагальненій (збірній) моделі ідеалу. Актуалізації більш високого ступеня активності керування власним смисловим простором в юнацькому віці сприяє збагачення досвіду особистості тими дискурсивними практиками, які б сприяли її особистісному зростанню.

Несуперечливість досвіду в підлітковому віці залежить, в першу чергу, від розвитку їх когнітивної сфери, а в юнацькому є результатом особистісної зрілості як рівня особистісного і духовного розвитку, що забезпечує відповідальність за власні історії (тексти) та характеризує відношення особистості до них «як до своїх».

В юності закладаються основи формування світогляду як цілісної картини світу і себе у ній. Одночасно підвищується рівень реалізму, та з'являється відчуття плинності часу. Юнаки стають здатними до створення синтезованої узагальненої і динамічної моделі власної особистості, історії свого життя. Саме такі надбання віку роблять людину чутливою і лабільною до зовнішніх впливів соціокультурного контексту, на протизагу конкретності й стабільності ідеального образу життя. Широкий трансцендентний погляд на себе, інших та соціокультурний досвід забезпечує лабільність і динамічність власних перспектив і футурологічних сюжетів. Зміни соціокультурного

контексту життя людина може відстежувати, порівнюючи певні його прояви у часовій на просторовій динаміці. Розуміння та інтерпретація цих змін відбувається ще й стосовно того прогнозу, який людина передбачає в їх протіканні. Тож, часова орієнтованість особистості в юності є визначальною у побудові та реалізації нею моделі власного життя.

2.3. Життєві контексти особистісного зростання дорослих

Проблема життєвих контекстів особистісного зростання дорослих» розробляється у теоретичній та емпіричній площинах у контексті інших проблем психологічної герменевтики і наративної психології (зокрема, з опорою на результати розробки теми «ситуативні аспекти переосмислення особистого досвіду») на матеріалі різних вікових груп дорослих. Сформовано і схарактеризовано корпус основних категорій дослідження: «контекст», «особистий досвід», «особистісні зміни», «особистісне зростання», «життєві контексти», «життєва ситуація», «ситуаційний контекст», «дискурс», «інтерпретація», «нарратив», «нарративізація», «текст», «текстуалізація». Предмет дослідження посідає місце на перетині чотирьох складових: особистісне зростання - життєві обставини - осмислення особистого досвіду – осмислення ситуації, - і з необхідністю включає процеси нарративізації особистого досвіду і нарративізації результату осмислення ситуації. Введено і визначено нові категорії: «інтерпретативний нарратив» (опис, темою якого є розгорнута авторська інтерпретація об'єктів, людей, тощо у формі нарративу), «ситуативний нарратив» (опис особистістю своєї психологічної ситуації в конкретному випадку прив'язки до об'єктивної зовнішньої ситуації), «розірваний нарратив» (зв'язна оповідь, яка має всі ознаки звичайного нарративу, але при цьому текстове «тіло» нарративу розподілено по іншому більшому тексту). Проаналізовано різні види розірваних нарративів, з'ясовано особливості їх функціонування в різних ситуативних контекстах, зокрема в діалогах різного типу.

Особистісне зростання схарактеризовано з психогерменевтичної точки зору як набуття індивідом нових якостей, суттєво задіяних в його ціннісну систему; як розсування меж особистісної психологічної ситуації; як трансформація всієї смислової структури особистості – освоєння нових смислів і нових структурних зв'язків; як збільшення масиву текстів, у яких мислить себе людина; як освоєння людиною деякої кількості прийнятих у даній культурі дискурсів. Смыслородження, що супроводжує особистісне зростання, може відбуватися під час осмислення, інтерпретації як себе, так й оточуючих обставин життя, з якими у індивіда мимоволі завжди відбувається діалог. Формою виявлення ментально засвоєного і осмисленого суб'єктом дискурсу є здатність породити на його основі нарратив. Нарративізація досвіду, яка передбачає його об'єктивацію і рефлексію, з необхідністю розширює свідомість особистості і тим самим сприяє особистісному зростанню. Таким чином, особистісне зростання дорослих можна трактувати як розвиток інтерпретуючої рефлексії суб'єкта, так само як і його рефлектуючої інтерпретаційної компетенції.

Життєві контексти особистісного зростання – це умови і обставини життя індивіда, що спричиняють особистісне зростання або сприяють цьому процесу. З психогерменевтичної точки зору життєві контексти особистісного зростання – це передусім текстові контексти. Особливу роль при цьому відіграє культурний контекст – світ текстів культури. Аналіз життєвих контекстів особистісного розвитку дозволив виявити деякі «внутрішні» і «зовнішні» чинники особистісного розвитку і зростання. Як головні детермінуючі події у житті людини виступають: (1) зустріч зі смыслом (у тексті чи через зустріч з людиною); (2) потрапляння людини у певні середовища, що мають потенціал для її особистісного розвитку: (а) системи духовного виховання особистості (релігійне виховання, віра, а також традиційні і сучасні духовні практики); (б) навчальні середовища і виховні системи: традиційні і сучасні педагогічні системи; психологічні практики, психотерапія; спорт та інші практики зміни особистості через фізичне тренування; професійний тренінг різних спрямувань; (в) професійні середовища; (г) соціальні середовища – передусім громадська думка спільноти; (3) переживання людиною певних станів, що можуть спричинити інтенсифікацію особистісного розвитку. З'ясовано також певні життєві обставини, що можуть сприяти особистісному розвитку опосередковано, зокрема, смуга перешкод, втримання прагнень особистості, пригнічення її, зневага до її особистісних проблем; в інших випадках – відлюдненість, незадіяність у дієве життя, тощо. Проте, проведене дослідження схиляє до загального висновку про те, що безумовної детермінації особистісного розвитку життєвими обставинами нема, і напевно неможливо передбачити, як життєві обставини відобразяться на розвиткові особистості: підштовхнуть її до розвитку чи особистість виявиться ригідною (і стійкою у своїй ригідності!) і проігнорує цей зовнішній вплив.

2.4. Трансформація ментальної моделі як чинник розвитку особистості похилого віку.

Старість є специфічним віковим періодом, який інколи розглядають як «соціальний проект». Принциповою є роль саме людей похилого віку в конструюванні такого проекту і можливість перебудови їх ставлення до себе та до власних проблем старості. Аналіз розвитку і саморозвитку в старості та їх специфіки потребує розуміння розвитку упродовж усього життя як непрямолінійного процесу, відповідно до якого протягом життя відбувається не тільки нарощування потенцій, а існують спади і плато, ампліфікація (збагачення) певних функцій та збіднення інших. Відповідно до концепції саморозвитку (саморуху) особистості Г.С.Костюка, розвиток пов'язаний зі змінами ментальної моделі світу.

Основними завданнями розвитку в старості є успішне переборення кризи старості, перемога над танатофобією, дементивними процесами тощо. Механізмом розвитку в старості виступає «самостійне самопроекування». Звідси впливає загальна специфіка розвитку в старості, який принципово виступає як саморозвиток. Діяльність (праця) саморозвитку є окремою, спе-

цифічно організованою діяльністю, яку ми розглядаємо як провідну діяльність у старості.

Теоретико-методологічний аналіз особливостей ментальної моделі як форми фіксації життєвого досвіду в старості показав, що особистісні ментальні моделі світу є результатом розуміння та інтерпретації власного досвіду суб'єктом і/або досвіду групи, популяції, суспільства і, відповідно, конструюють (конституують) наш світ, визначають специфіку ментальності. Дії суб'єкта визначаються не самими фактами або подіями, а їх ментальними моделями і, відповідно, інтерпретаціями або, інакше, інтерпретаційними схемами. На трансформування ментальних моделей в старості принциповий вплив чинять життєві зміни (втрати, кризи, переїзди, зміни соціального статусу).

Існує зв'язок ментальних моделей світу особистості з наративом як їх вербальною відрефлексованою інтерпретацією. Ментальні моделі розглянуто як парадигми, як інтерпретаційні схеми, як згорнуті ментальні структури, як репрезентанти ригідності або гнучкості у конституюванні світу, як ментальне підґрунтя розпізнавання образів. Гнучкі ментальні моделі, які формуються протягом життя, є підґрунтям розпізнавання образів і ментальною основою мудрості людей похилого віку.

Успішне вирішення кризи старості передбачає особистісний розвиток (саморозвиток) у напрямку поглиблення розуміння світу, мудрості, осмислення прожитого і пережитого протягом життя. Відсутність готовності до таких змін життєвої позиції та цінностей, трансформації ментальної моделі свідчить про непереборену кризу зустрічі зі старістю, а зростання ригідності, у свою чергу, веде до деменції. Провідними психологічними умовами трансформації ментальних моделей є зв'язок цього процесу з інтелектуальними зрушеннями і збагаченням інтелекту, з рефлексією і інтерпретаційним (наративним) потенціалом суб'єкта, з одного боку, і готовністю суб'єкта до саморозвитку, з іншого.

Трансформацію наративу, реконструювання по ньому ментальної моделі і навпаки, розотожнення людини і проблеми старості, створення метафори для реінтерпретування ми розглядаємо як розв'язування наративної задачі. Процес розв'язування наративної задачі є інтелектуальним процесом, до якого задіяні міжособистісні рефлексивні складники, емоційний та інтелектуальний інтелект.

2.5. Усвідомлення та інтерпретації педагогами свого досвіду як чинник розвитку їх професійної самосвідомості

В психології професій виокремлюють цілу низку компонентів професійної самосвідомості. Найголовніші з них, це: 1) усвідомлення своєї належності до професійної спільноти; 2) знання про ступінь своєї відповідності професійним еталонам; 3) знання про свої сильні і слабкі сторони як професіонала; 4) усвідомлення своїх способів успішної діяльності, індивідуального

стилю професійної діяльності; 5) знання про ступінь свого визнання у професійній групі; 6) уявлення про своє майбутнє в професії

Проте вплив професійного досвіду на професіонала, зокрема на його самосвідомість істотно залежить від специфіки професійної діяльності. Наведені компоненти професійної самосвідомості в цілому відбивають ті напрямки, за якими відбувається вплив професійної діяльності на самосвідомість діяча, проте в разі аналізу конкретної професії потребують істотного доповнення і конкретизації. Так, що стосується педагогічної діяльності, то тут спостерігається така специфіка:

Діяльність педагога здійснюється в ситуації надзвичайно високої невизначеності через те, що:

- Додаткові джерела впливу на учнів, які не контролюються вчителем, найчастіше розглядаються ним як фрустраційні агенти, які перешкоджають досягненню тих цілей, що він їх ставить. До цих фрустраційних агентів найчастіше учитель відносить «сім'ю» (батьків, які перебувають у більшій гармонії з життям, а не з педагогічними доктринами), і сучасний соціум (несприятливі економічні і суспільні обставини, що утруднюють гармонійне входження багатьох дітей в дорослий світ) - «це сучасне життя».

- Оцінка педагогами школярів позбавлена одноплщинного протиставлення позитивних і негативних аспектів їх діяльності і поведінки: вона об'ємна, діалектична, учень мислиться як дитина в процесі розвитку, не застиглим в своїх «гріхах», а спрямованим у перспективне майбутнє. Зазвичай активними винуватцями патогенних ситуацій є названі вище фрустраційні агенти.

- Складна робота в умовах крайньої невизначеності, усвідомлюваної ціни помилки, зазначена над-відповідальність призводять не лише до певних деформацій особистості, а й до напруження всіх психічних сил педагога, зокрема мобілізуючи механізми його психологічного захисту. В наших матеріалах цей психологічний захист виявляється у стабільно високій професійній самооцінці, яку не знижує ні де-не-де експліковане почуття вини, ні емоції розпачу при оцінюванні життєвих перспектив вихованців. Локалізація травматичних моментів – не у минулому чи теперішньому, а у майбутньому дітей.

Основним особистісним надбанням педагогічного досвіду можна вважати таке розширення самосвідомості педагога, яке включає в образ його Я не тільки власні характеристики, але й дитину в усій повноті її минулого, теперішнього і майбутнього, що формує певну панорамну емпатію – як розуміння і прийняття дитини на основі оцінки усіх її особистісних характеристик і антиципації непередбачуваних, невідомих суспільних обставин.

Таким чином, постійна рефлексія сенсу і цінностей своєї діяльності, панорамна антиципація й емпатія щодо свого вихованця, прийняття ролі місіонера, «тотального фасилітатора» – це ті новотвори професійної самосвідомості, які неминуче виникають саме в педагогічній праці.

3. Наративні практики особистісного зростання

3.1. Особливості сприйняття політичних міфо-сюжетів студентською молоддю

Основною метою проведеного дослідження було визначення психологічних особливостей наративної (автонаративної) фіксації політичних міфо-сюжетів і значення продуктивної трансформації їхнього сприйняття для особистісного зростання студентської молоді.

Для досягнення поставленої мети було поставлено завдання розробити й апробувати методику дослідження психологічних особливостей трансформації сприйняття міфологічних сюжетів політичного життя країни студентською молоддю, що базується на переосмисленні наративного (автонаративного) матеріалу, з метою підвищення здатності до рефлексії міфологічних ознак у наративах (автонаративах), усвідомлення механізмів політичного впливу, протистояння сучасному інформаційно-політичному пресингу, що, у свою чергу, має важливе значення для особистісного зростання сучасної студентської молоді.

Результати експериментального дослідження свідчать, що виділений набір міфологічних характеристик студентських наративів і перелік основних міфологічних параметрів, виокремлених за результатами теоретичного аналізу сучасного політичного дискурсу, збігаються за більшістю позицій (ритуальність, наявність базових архетипів, загальнокультурних опозицій, надціннісних категорій, підвищена коннотативність імені, символічність, циклічність, високий рівень емоційної насиченості).

Міфологічні параметри студентських наративів, які розгортаються навколо зазначеної політичної теми, і відповідні характеристики наративів ЗМІ, що транслюються у той самий час у соціумі, збігаються за такими позиціями: символи, загальнокультурні опозиції, наявність власних імен, ритуалів, високого рівня емоційної насиченості, «вищої» точки зору.

Запропонована методика сприяє продуктивній трансформації сприйняття міфологічної інформації ЗМІ, розвитку рефлексії міфологічних ознак в автонаративах, усвідомленню механізмів політичного впливу, дає можливість певною мірою протистояти сучасному інформаційно-політичному пресингу, що має незаперечне значення для особистісного зростання сучасної студентської молоді.

Отже, політична культура як міфопороджувальний контекст сучасного соціуму продукує неоміфологічні наративи, які, трансформуючись в особистісні тексти, виступають засобом закарбування символічного культурного досвіду особистістю. Запропонована методика сприяє формуванню наративних способів осмислення цього досвіду як важливої передумови розвитку особистості.

3.2. Особливості футурологічного наративу у жінок, що мають досвід онкологічного захворювання

Було здійснено дослідження текстів щодо особистого майбутнього, авторами яких є «блогери» (люди, що ведуть щоденники у електронній мережі), зокрема автори так званих «живих журналів». Також було виконано дослідження футурологічних наративів жінок, що мають досвід онкологічного захворювання. З'ясовано, що онкохворі ущілюють власне майбутнє, роблячи наголос на майбутньому, дотичному до теперішнього, уникають важко здійснених планів, поглиблюють ціннісні виміри власної ідентичності. Було виокремлено прийоми модифікації наративу майбутнього, які впливають на ідентичність особистості, та запропоновано прийоми корекції незадовільного життєвого досвіду через роботу з наративом щодо особистого майбутнього.

Таким чином, футурологічний наратив є ефективним засобом емоційного та смислового зцілення. Він безумовно повинен бути у арсеналі спеціалістів, які надають психологічну допомогу особам, що мають досвід онкологічного захворювання.

3.3. Особистісний розвиток молодших школярів та підлітків засобами наративної психології

Основними напрямками роботи психолога, що спрямована на усвідомлення дитиною молодшого шкільного віку власного досвіду є: розвиток діалогічного мислення; розвиток здатності до інтерпретації творів культури; розвиток здатності до аналізу власних дій; розвиток елементів самоаналізу; розвиток часової перспективи і ретроспективи; розвиток здатності до самоприйняття.

Психологічну роботу з дітьми підліткового віку доцільно проводити за наступними напрямками: розвиток здатності до інтерпретації, розуміння можливості множинності інтерпретацій; розвиток вміння аналізувати часову перспективу та ретроспективу; усвідомлення відповідальності за своє життя, авторство у власній історії життя; розвиток елементів самоаналізу.

З метою розвитку здатності до самоаналізу, самосприйняття, усвідомлення відповідальності за своє життя, авторство у власній історії життя була застосована методика «Сфери життя», яка дозволяє уникнути формального написання історії життя. Досліджуваним було запропоновано коло, поділене на вісім октантів та запропоновано заповнити його, виділяючи найважливіші сфери життя дитини. Потім досліджуваним було запропоновано проранжувати сфери життя за ступінню значущості і написати розповідь про найбільш значиму сферу власного життя.

Застосування даної методики дозволило виділити найважливіші аспекти та сфери життя дитини, що відкриває можливість побудувати структуру профілактичної, розвивальної і корекційної роботи відповідно до тих сфер життя, які для дитини є найбільш значимими.

3.4. Наративні практики особистісного зростання дорослих

Аналіз проведеного опитування дорослих різного віку стосовно їх уявлення про особистісний розвиток і зростання людини дозволив виявити феномен розповсюджені неререфлексованості дорослою особистістю власного особистісного зростання. Доросла людина практично будь-якого віку живе, якщо нема спонукальних моментів (кризи, питань з боку іншого, тощо), не рефлексуючи власний особистісний розвиток.

Наративні практики саморозвитку за матеріалами аналізу можна розподілити на: спонтанні, пов'язані з якимись життєвими контекстами, і не спонтанні, що стимулюються експериментатором. Емпірично викликаний при опитуванні процес осмислення і наративізації власних уявлень стосовно особистісного розвитку і зростання людини, так само як і відносно життєвих обставин цих процесів, «затягує» особу у заглиблення і текстуалізацію потаємного і тим самим трохи відкриває завісу над прихованим. Зроблено припущення, що проведення такого опитування само по собі може виконати роль чинника особистісного розвитку, бо воно не може не викликати активного осмислення особистого досвіду і тим самим відкрити психологічний простір для саморозвитку. Формулюється теза про простір мовних практик (простір спілкування) як середовище для виникнення і життя дискурсу особистісного розвитку, про значення деяких видів мовної практики, у які задіяно дорослу особистість, для подальшого переосмислення нею подій, що мали вирішальне значення в плані розвитку її особистості, і, таким чином, для самого її особистісного зростання. Спеціально організоване опитування щодо особистісного зростання, яке ініціювало певний вид наративної практики у дорослих різного віку, виконало роль дієвої технології самоусвідомлення особистості, а також роль наративного тренінгу.

3.5. Наративні практики особистісного зростання у старості

Для реінтерпретації ментальної моделі світу в старості ефективними технологіями є структурований автонаратив «Книга життя» в комплексі з супроводжуваними методами («Кола життя», забарвлення, співбесіда), а також прийом екстерналізації проблеми за Майклом Уайтом за допомогою екстерналізуючих метафор. Технологія структурованого автонаративу має великі дослідницькі і психотерапевтичні (реінтерпретаційні) можливості.

При використанні технології «Структурований автонаратив» для аналізу використовуються такі основні моменти: вибудовані в часі узагальнені етапи життя, їх загальна кількість, віднесення їх до минулого, сучасного і майбутнього у відповідній кількості; виділені етапи запаралелені з власною концепцією часу («Кола життя»); аналізуються також найбільш показові розділи «Книги життя»: плинний теперішній, наступний розділ; провідний розділ; конотації до кожного розділу тощо. Використання «кіл часу» і забарвлення розширює розгляд наративу від мовних, вербальних до будь-яких

знакових, семіотичних побудов. Це є можливим тільки в комплекті з вербальним наративом і під його егідою.

Ще одним технологічним прийомом, який доцільно використовувати для реінтерпретаційного впливу на ментальну модель старої людини, є прийом екстерналізації проблеми за Майклом Уайтом. Це дозволяє людині пережити власну відмінність від проблеми, зрозуміти, що людина – окремо, а проблема – окремо. Звідси стають доступними можливості успішного вирішення і переживання відповідних проблем. Метафори, які використовуються в процесі екстерналізуючих бесід, взяті з певних дискурсів, які, в свою чергу, впливають на вчинки людей, спрямовані на вирішення проблем.

ВИСНОВКИ

Психологічна герменевтика, яка розвивається у руслі постнекласичної психології, одним із провідних шляхів розвитку особистості вважає занурення її у дискурсивний культурний простір. Саме тексти культури є тим семіотичним ресурсом, засобом саморозуміння, що дозволяє особистості осмислити свій життєвий досвід, надаючи їй культурні зразки, норми розуміння та інтерпретації себе і власного життя. У результаті осмислення соціокультурного досвіду, що знаходить своє відображення у текстах культури, людина вибудовує власний особистісний текст (Я-текст), який створює своєрідну культурну канву розвитку, що є базою для розуміння світу, осмислення власного призначення, власного життєвого шляху. Саме у цьому випадку особистість стає автором власного життя, вибудовуючи його як неповторний особистісний твір.

Розвиток особистості у межах постнекласичного герменевтичного підходу передбачає формування здатності до самоосмислення та осмислення світу через засвоєння основних культурних дискурсів, розуміння та інтерпретацію життєвого досвіду, а також вміння переосмислювати, трансформувати власний життєвий досвід залежно від мінливих зовнішніх обставин, а також життєвих планів, завдань та перспектив особистості. Велику роль у цьому процесі відіграють дискурсивні практики, які дають можливість людині вибудовувати власну психічну реальність, власний життєвий проект залежно від соціокультурного та особистісного контексту.

Розуміння та інтерпретація соціокультурного й особистого досвіду, закарбування результатів цих процесів у текстовій (наративній) формі відкриває психологічний простір для розвитку особистості, формування її персональної, соціальної та культурної ідентичності. Крім того, ці процеси ведуть до створення власного внутрішнього світу особистості, власної реальності, що вибудовується як неповторний особистісний твір за допомогою авторського ставлення як до оточуючого, так й до власної особистості, до власної ідентичності. Таке авторське ставлення до себе, власного життя є основою для розвитку здатності особистості до самопроекування, метою якого є створення особистісного проекту, що у свою чергу передбачає випрацювання

життєвих цілей, програм та стратегій саморозвитку і втілення їх спочатку в особистісному проекті, а потім й у проекті власного життя.

Важливу роль у становленні сучасної особистості відіграє розвиток здатності до самоосмислення та осмислення світу через освоєння культурних дискурсів, розуміння та інтерпретацію власного життєвого та соціокультурного досвіду, набуття нових сенсів, а також здатності їх трансформувати (через трансформацію особистих наративів). Це також здатність вибудовувати, з одного боку, історію власного життя (особистісний твір), з іншого – сценарію майбутнього, життєвий та особистісний проекти, зберігаючи при цьому гнучкість у трансформації цих історії, сценаріїв, проектів залежно від соціокультурного та особистісного життєвого контекстів.

Здатність інтерпретувати реальність за допомогою наративних структур є невід'ємною сутністю особистості, а використання специфічних наративних способів осмислення світу виступає як основний засіб осмислення власного життя або певної життєвої ситуації і, більш того, як особлива форма існування людини, як властивий лише їй модус буття. При цьому наратив виступає не лише важливим інструментом розуміння та інтерпретації особистого досвіду, навколишньої реальності, створюючи смисл, послідовність та неперервність життя, а й провідним засобом саморозуміння та особистісного зростання.